

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის წარმოშობის მიზეზები

გიორგი ნანუაშვილი,
ა(ა)იპ გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

ცნობილი ფაქტორია, რომ აღმართს დაღმართი მოსდევს, ასავალს – დასავალი, დაბადებას – გარდაცვალება და ა.შ. ცხოვრებაშიც ხშირად მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების სოციალურ, ეკონომიკურ, ფინანსურ და პოლიტიკურ განვითარებასა და აღმასვლას ძალიან ხშირად მოსდევს მისი საწინააღმდეგო ქმედება, რომელიც კრიზისის სახით არის ცნობილი.

კრიზისი ბერძნული სიტყვაა (krisis-შემობრუნების პუნქტი). ეკონომიკური კუთხით ნიშნავს ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის მკვეთრ გაუარესებას, რომელიც წარმოების მნიშვნელოვან დაცემაში, არსებული საწარმოო კავშირების დარღვევაში, საწარმოთა გაკოტრებაში, უმუშევრობის ზრდასა და მოსახლეობის საცხოვრებელი დონის, მათი კეთილდღეობის შემცირებაში გამოიხატება, ხოლო ფინანსური კრიზისი კი ქვეყნის ფინანსური სისტემის ღრმა კრიზისში კლინდება, რომელსაც თან ახლავს ინფლაცია, გადაუხდელობა, სავალუტო და ფასიანი ქაღალდების კურსის მერყეობა.

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში კრიზისი შეიძლება ითქვას ახალი არ არის და იგი შორეულ წარსულში ირებს ფესვებს. ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორ ფილიპ კეის აზრით პირველი ეკონომიკური კრიზისი გაჩაღდა ჯერ კიდევ რომის იმპერიაში ჩვ.წ.ა. 88 წელს. მაგრამ იგი ჩვენი აზრით არ შეიძლება მივიჩნიოთ პირველ ეკონომიკურ კრიზისად. ე.ი. კრიზისები შეიძლება უფრო შორეულ წარსულშიც ვეძიოთ, როდესაც ეკონომიკა სხვადასხვა მიზეზთა გამო განიცდიდა ნგრევით პროცესებს, დაქვეითებასა და კატასტროფულ ვარდნას ბუნებრივი თუ პოლიტიკური კატაკლიზმების შედეგად, რაც ისტორიის ადრეულ ეტაპზე დიდ გავლენას ახდენდა ისედაც სუსტად განვითარებულ ეკონომიკაზე.

ეკონომიკური კრიზისისადმი განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია ინგლისში მე-18 საუკუნის ბოლოს გაჩაღებულმა ე.წ. ჭარბწარმოების კრიზისმა.

იმისათვის, რომ ეკონომიკური კრიზისის არსს, საჭიროა შევისწავლოთ კრიზისის ტიპოლოგია, მოვახდინოთ მათი ანატომიური კლასიფიკაცია. ასეთმა მიდგომამ საშუალება უნდა მოგვცეს ერთმანეთისაგან გავმიჯნოთ სხვადასხვა პერიოდში არსებული კრიზისები, გავიგოთ მათ შორის მსგავსება და განსხვავება, შევისწავლოთ ის ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ მათზე. ამით კი ჩვენ შეგვიძლია დავადგინოთ კრიზისების წანამძღვრები მიზეზები, მიმდინარეობის ხასიათი ანუ სიმწვავე, ხანგრძლიობა, მასშტაბები და სხვა. კრიზისის მიზეზები, როგორც

XX

აკადემიკოსი გ. მალაშნია მიუთითებს შეიძლება იყოს გარე (ეგზოგენური) და შინაგანი (ენდოგენური). პირველს იწვევს ფორსმაჟორული სიტუაციები, ბუნებრივი მოვლენები, ეპიდემიები, ხანძრები, გვალვები, მიწისძვრები, ომები და სხვა. მეორეს კი მიეკუთვნება ეკონომიკური წინააღმდეგობებით გამოწვეული კრიზისები. ისინი ერთგვარად შეიძლება ითქვას, “მოწესრიგებულ”, პერიოდული და პროგნოზირებადიც კია.

მეცნიერ-ეკონომისტები იკვლევენ რა კრიზისების მასშტაბებს და მიზეზებს, ფიქრობენ და არცთუ უსაფუძვლოდ, რომ დიდ და პატარა ომებს ქვეყნებისათვის არასახარბიელო მდგომარეობა მოაქვთ. მაგ: შუა საუკუნეებში ცნობილმა ასწლიანმა ომმა (1337-1453 წწ.) დიდი ზიანი მიაყენა ეკონომიკური თვალსაზრისით არა მარტო ორ მტრულად განწყობილ სახელმწიფოებს, არამედ მთელ ევროპას. იგივე შეიძლება ითქვას ოცდაათწლიან ევროპულ ომზე (1618-1648 წ.წ.). სავალალო იყო ჯვაროსნული ლაშქრობების შედეგებიც. აქვე ისიც უნდა ავღნიშნოთ, რომ კაცობრიობის ისტორიაში არანაკლები ეკონომიკური დაქვეითებები და დეპრესიები გამოიწვია რევოლუციებმა და სამოქალაქო ომებმა. ეს ეხება ბურჟუაზიულ რევოლუციებს ინგლისში, საფრანგეთში, სამოქალაქო ომს აშშ-ში, ჩილეში, კულტურულ რევოლუციას ჩინეთში, სოციალისტურ რევოლუციას რუსეთსა და ჩინეთში.

თუ გადავხედავთ მსოფლიო კრიზისების წარმოშობას დაეწმუნდებით, რომ მათი უდიდესი ნაწილი წარმოიშვა აშშ-ში და მთლიანობაში კი ამერიკის კონტინენტზე, საიდანაც იგი ვრცელდებოდა ჯერ ევროპაში და შემდეგ მთელს მსოფლიოში. (გავიხსენოთ 1857, 1871, 1880-1896, 1920-1923, 1929-1933, 1957-1960, 1973-1978 წლების კრიზისი), დღევანდელი კრიზისის სამშობლოდაც აშშ ითვლება.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი რომ გაღატაკებითა და გაკოტრებით ემუქრება არა მარტო კერძო სტრუქტურებს, არამედ მთელ სახელმწიფოებსაც დღეისათვის ცხადზე უცხადესია. წინ გვიდევს საბერძნეთის მაგალითი, რომლის ბედის გაზიარებასთან სულ ახლოს არიან ესპანეთი და იტალია. ამიტომ, აღნიშნული კრიზისი რა შედეგებს მოუტანს მსოფლიოს ზუსტად არავინ უწყის, მაგრამ ფაქტია და ამას ყბელა აღიარებს, რომ იგი ამერიკიდან დაიწყო. ამიტომაც მიზეზი სწორედ შეერთებულ შტატებსა და „მსოფლიოს ვალუტად” ქცეულ დოლარში უნდა ვეძიოთ.

იმისათვის, რომ გავიგოთ რა ხდება დღეს ჩვენს თავს ისტორიას უნდა ჩავუღრმავდეთ. შეერთებული შტატების კონსტიტუციით, ფულის მოჭრა, მისი ფასეულობის დადგენა, ფასიანი ქაღალდების გაყალბებისათვის სასჯელის დაწესება ამერიკის კონგრესის პრეროგატივას წარმოადგენს. მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ ამჟამად ეს კანონი ფაქტიურად არ მოქმედებს, რადგანაც დოლარის ბედს დღეს უმსხვილესი ბანკები განაგებენ.

მართალია აშშ-ში არსებობს ცენტრალური ბანკი – “ფედერალური სარეზერვო სისტემა” (ფსს), რომელიც დაარსდა 1913 წელს და იგი აღიქმება “წამყვანი” სახელმწიფოების წრეში შესვლის სიმბოლოდ. ამის მიუხედავად, ამერიკის კანონმდებლობით ცენტრალური ბანკი ნომინალურად შეიძლება კერძო პირების საკუთრებაში ან როგორც ამერიკაშია მიღებული კერძო ბანკების ერთობლიობის ხელში იმყოფებოდეს. ცენტრალური ბანკი ფაქტიურად სახელმწიფო სტრუქტურას წარმოადგენს და მას სახელმწიფოს მიერ დანიშნული მოხელეები მართავენ. თუკი ცენტრალური ბანკი კერძო სტრუქტურას წარმოადგენს, როგორც ოდესღაც ინგლისის ბანკი, მაშინ მას შესაძლებლობა ექნება ინფლაციური პროცესები წარმოშვას არა მარტო სახელმწიფოს დაკვეთით, არამედ საკუთარი მოგების გადიდების მიზნითაც. ამჟამად, ცენტრალურ ბანკს სწორედ 12 კერძო უმსხვილესი ბანკისაგან შემდგარი სტრუქტურა განაგებს და ზემოთ თქმული ჩვენი მოსაზრებაც სწორედ აქედან გამომდინარეობს.

რას უნდა ნიშნავდეს ის გარემოება, როცა ასეთი მძლავრი ქვეყნის მთავარი და ძირითადი ბანკი კერძო ბანკების ხელშია?

საქმე ის არის, რომ საბანკო სისტემაში ცენტრალურ ბანკს გამონაკლისის სახით პრიორიტეტი ენიჭება იმ სახით, რომ სახელმწიფო მას ბანკნოტების ემისიაზე (გამოშვებაზე) ნებართვას აძლევს. სწორედ ეს გარემოება ცენტრალურ ბანკს დანარჩენ კომერციულ ბანკებზე ზემოქმედებისა და დაქვემდებარების ძალაუფლებასაც აძლევს. ამასთან დაკავშირებით ჯერ კიდევ 1790 წელს, როდესაც აშშ-ში პირველად დაიწყო დისკუსიები კერძო ცენტრალური ბანკის შექმნის შესახებ ამშელ როდშილდმა წარმოსთქვა ისტორიული ფრაზა: “მომეცით ქვეყნის ფულის გამოშვებისა და მისი კონტროლის უფლება და ჩემთვის სულ ერთი იქნება ვინ გამოსცემს კანონებს”. ხოლო ამერიკის “თავისუფლების დეკლარაციის” ერთ-ერთი ავტორი თომას ჯეფერსონი მიუთითებდა, რომ “თუ ამერიკელი ხალხი ოდესმე დაუთმობს ბანკებს საკუთარი ვალუტის ემისიის უფლებას, მაშინ ჯერ ინფლაციით, შემდეგ კი დეფლაციით ბანკები და კორპორაციები ხალხს გააღატაკებენ... რადგანაც საბანკო ინსტიტუტები უფრო სამიშები არიან თავისუფლებისათვის, ვიდრე რეგულარული არმიები”.

ამშელ როდშილდის ოცნება 120 წლის შემდეგ აღსრულდა. 1910 წელს ატლანტის ოკეანის პატარა

კუნძულ ჯეკილზე საზოგადოების თვალისგან მოცილებით შეიკრიბნენ მსოფლიოს უმსხვილესი და უმდიდრესი ფინანსური კლანების წარმომადგენლები: როტშილდები, როკფელერები, გოლდმანები, ზაგსები, კუნები, მორგანები და სხვები. შეხვედრას ხელმძღვანელობდა ოპენჰაიმების ცნობილი კლანის წარმომადგენელი გერმანელი ბანკირი პოლ ვარბურგი. აღნიშნულ სერობაში მონაწილეობდა სენატორი ოლდრიჩი ჯონ როკფელერის სიძე. სწორედ აქ გადაწყდა ფულის მოჭრის კერძო ორგანიზაციის დაარსება, რომელსაც “ფედერალური სარეზერვო სისტემა” დაარქვეს. ბევრი წინააღმდეგობების მიუხედავად ეს პროექტი დამტკიცდა და მიღებული იქნა 1913 წლის 23 დეკემბერს.

ამჟამად აშშ-ში არსებობს “ფედერალური სარეზერვო სისტემა”, რომელიც კერძო ბანკების მიერ კოტროლდება. აშშ-ს კანონით ფედერალური სარეზერვო სისტემის გადაწყვეტილებები გადასინჯვას არ ექვემდებარება და მათი ამოქმედებისათვის არც პრეზიდენტის და არც სხვა რომელიმე სტრუქტურის თანხმობა არ სჭირდება. ამასთან დაკავშირებით კონგრესმენმა ლუი მაკფედენმა აღნიშნა, რომ “ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ შექმნა ზესახელმწიფო, რომელსაც საერთაშორისო ბანკირები და მრეწველები მართავენ იმისათვის, რომ საკუთარი მოგებისათვის დაიმონონ მსოფლიო”.

ეკონომიკური ექსპერტები დღევანდელ გლობალურ კრიზისს 1929 წლის “უდიდეს ამერიკულ დეპრესიას” ადარებენ. რა მოხდა მაშინ? მაშინაც ყველაფერი იმით დაიწყო, რომ ფედერალური სარეზერვო სისტემის გადაწყვეტილებით განხორციელდა უზარმაზარი საკრედიტო ემისია და ამით გაჯერებული იქნა საფონდო ბაზარი. ამ “ფინანსური ოპერაციის” შედეგად, რომელიც ჯერ კიდევ 1927 წლიდან დაიწყო, ყველა კომპანიის აქციების ფასი საკმაოდ გაიზარდა. ამერიკელთა უდიდესი ნაწილი ამ აქციათა მფლობელი გახდა.

1929 წლის აპრილში ფედერალური სარეზერვო სისტემის პირველმა მმართველმა პოლ ვარბურგმა ოლიგარქებს საიდუმლო შეტყობინება გაუგზავნა მოსალოდნელი ფინანსური კრიზისის შესახებ. სწორედ ამ შეტყობინების გამო ამერიკის უმსხვილესმა ბანკებმა თავიანთი ფული გამოიტანეს საფონდო ბირჟიდან და ოქროში დააბანდეს. ამ დრომდე კომერციულ ბანკებს უფლება ჰქონდათ ანგარიშების მიხედვით ვალდებულებები დაეფარათ არა მარტო ოქროთი, არამედ ქაღალდის ხელწერებით – ცენტრალური ბანკის ბანკნოტებით. ოქრო, რომელიც ყოველდღიური მოხმარებიდან გამოვიდა (ოქროს სტანდარტის გაუქმების გამო) ცენტრალური ბანკის საცავებში იგი რეზერვის სახით განთავსდა. ახლა კი სიტუაცია შეიცვალა, 1929 წლის 24 ოქტომბერს ბანკებმა უარი თქვეს კრედიტების გაცემაზე. 28 და 29 ოქტომბერს კი საფონდო ბირჟამ კრაზი განიცადა. ყოველივე აღნიშნულმა კი გამოიწვია ამერიკელთა მთელი

დანაზოგის გაუფასურება, ჩამოიშალა ფინანსური პირამიდები. ამერიკის უმდიდრესმა კლანებმა “ჩალის ფასად” შეიძინეს ყველაფერი რის შესყიდვაც კი შეიძლებოდა და ზღაპრულად გამდიდრდნენ.

ფრანკლინ რუზველტის პრეზიდენტობის პერიოდში კიდევ უფრო გამყარდა ფედერალური სარეზერვო სისტემის მდგომარეობა. მან მიმოქცევიდან ამოიღო ქალაქის დოლარის მთავარი კონკურენტი – ოქრო. რუზველტმა 1933 წლის 5 აპრილს გასცა განკარგულება, რომელიც ყველა მოქალაქეს აიძულებდა თავიანთი ოქროს მარაგი ჩაებარებინათ ქვეყნის ფედერალურ სარეზერვო ბანკში. ოქროს ჩაუბარებლობა და დამალვა ისჯებოდა კანონით. ეს პროცესი გაგრძელდა 1974 წლის 31 დეკემბრამდე. ერთადერთი ჯონ კენედი იყო, რომელიც ეცადა გარკვეულ ჩარჩოებში მოექცია ფედერალური სარეზერვო სისტემა. მან გადაწყვიტა ამერიკის ხელისუფლებისათვის დაებრუნებინა ფულის ბეჭდვის უფლება, მაგრამ ეს იდეა მას სიცოცხლის ფასად დაუჯდა. ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ დოლლარს როგორც “მსოფლიოს ფულს” საკმაოდ მაღალი რანგის დამცველები ყავს.

მიუხედავად იმისა, რომუდიდესი დეპრესია აშშ-ში დაიწყო იგი პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ საყოველთაო ეკონომიკურ დეპრესიად გადაიქცა. მაგ: ინგლისის ეკონომიკამ იგი შეიგრძნო უკვე 1930 წლის დასაწყისიდან. ამ პერიოდში ინგლისმა უარი თქვა ოქროს სტანდარტზე და მოახდინა ეროვნული ვალუტის დევალვაცია. ამით ინგლისურ ექსპორტზე ფასების შემცირება იქნა მიღწეული და ბრიტანული საქონელი უფრო კონკურენტუნარიანი გახდა, ვიდრე ამერუკული. შედარებით ნაკლებ და ხანმოკლე დაცემას განიცდიდა ამ პერიოდისათვის საფრანგეთის ეკონომიკა. მაგრამ საფრანგეთის ეკონომიკის აღდგენა 1932-1933 წლებში ხანგრძლივი არ ყოფილა. საფრანგეთმა კრიზისის პირობებში კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებში: ალჟირში, მაროკოში, ტუნისში, მადაგასკარში, მონაკოში, კამერუნში პოზიციების შენარჩუნების მიზნით შექმნა თავისი სავალუტო ბლოკი – ფრანგული ფრანკის ზონა.

რაც შეეხება გერმანიას, აქ დიდი დეპრესია დაიწყო 1929 წლიდან. ამ დროს მკვეთრად გაიზარდა უმუშევრობა. ქვეყნის ეკონომიკის გადარჩენის მიზნით მიღებულ იქნა ე.წ. “იუნგის გეგმა”, რომელმაც “ლაუესის გეგმა” შეცვალა.

ზოგიერთი ანალიტიკოსები მაშინ დამოთქვამდნენ მოსაზრებას, რომ 1930-იანი წლების ფულად-საქრედითო და ეკონომიკური კონფლიქტები იყო მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღების ძირითადი მიზეზი, რასაც ჩვენს ვიზიარებთ.

გასული საუკუნის 80-90-იან წლების ბირჟებზე უჩინარი ინფლაცია გავრცელდა მრავალ ქვეყანაში. სწორედ ამასთან არის დაკავშირებული ბოლო წლების ეკონომიკური და ფინანსური კრიზისები. კრიზისმა

დაიწყო მძვინვარება არამარტო ამერიკისა და ევროპის ქვეყნებში, არამედ აზიის ქვეყნებშიც. 1997 წლის ივლის-აგვისტოში კრიზისმა მოიცვა: ტაილანდი, ფილიპინები, მალაიზია, ინდონეზია, სინგაპური, კორეა და სხვა. 1998 წლის ივნისიდან კრიზისი რუსეთშიც დაიწყო, რომელიც დღემდე გრძელდება. რუსეთის ხელისუფლება აღნიშნავს, რომ მსოფლიო ფინანსური კრიზისი მნიშვნელოვანწილად იმანაც განაპირობა, რომ არ არსებობს მსოფლიო სარეზერვო ვალუტების გამართული ფუნქციონირების სქემა და საჭიროა ასეთი სქემის შემუშავება. სწორედ ამ მიზნით 2012 წლის ივლისში შედგა ევროკავშირის ქვეყნების ლიდერთა სამიტი, სადაც განისაზღვრა ევრობანკების კონტროლის პარამეტრები. საფონდო ბაზრისათვის გამოიყო 122 მილიარდი ევრო. დოკუმენტი ავალდებულებს მონაწილე ქვეყნებს დაიცვან ფინანსური დისციპლინა, რათა უმოკლეს ვადაში დაძლეულ იქნას კრიზისი.

რუსეთის აზრით საჭიროა ახალი ზენაციონალური ვალუტის შექმნა, რომელიც მსოფლიოს ააცილებს ახალ ფინანსურ რყევებს. ეს კი პირდაპირ მიანიშნებს ამერიკული დოლარის წინააღმდეგ გალაშქრებას. კრემლს გერმანიის კანცლერის ანგელა მერკელის თანადგომის იმედი აქვს. იმავე პოზიციას იზიარებს ჩინეთის ხელისუფლებაც. პეკინმა პირდაპირ განაცხადა, რომ დროა მსოფლიო თანდათანობით გამოემშვიდობოს დოლლარს და ამერიკული ვალუტა ახალი საერთაშორისო ვალუტით ჩაანაცვლოს.

და ბოლოს, გამორიცხული არ არის, რომ ამჟამინდელი გლობალური კარიზისი, რომელიც ნამდვილად ამერიკაში დაიწყო, საერთაშორისო ტრანსნაციონალური კორპორაციების მორიგი საიდუმლო გეგმის ნაწილი იყოს. მიზანი კი ისევ ევროპის დოლარის მარწმუნებში მოქცევა და ჩინეთის სწრაფი აღმავლობის შეჩერება და დაუძლურება იყოს.

ლიტერატურა:

1. გ. ცაავა, შ.გავაშელი, თ. ცაავა – მონეტარული პოლიტიკა და მსოფლიო სავალუტო სისტემა, თბ., 2009;
2. მ. კაპანაძე – ფინანსური კრიზისი და ეროვნული პირობები, ჟურნალი “სოციალური ეკონომიკა” 2009, №3;
3. გ. მალაშხია – ეკონომიკაში ქრონიკული კრიზისების ანატომიის შესახებ, ჟურნალი “სოციალური ეკონომიკა” 2009, №4;
4. გ. ნანუაშვილი – მსოფლიო კრიზისის გავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე, ჟურნალი “ახალი ეკონომისტი” 2009, №4;
5. ნ. სილაგაძე – აშშ-ის საბანკო სისტემის ინსტიტუციონალური სტრუქტურა, ჟურნალი „მეცნიერება და ცხოვრება“ 2009, №1;